

Módszertani segédanyag a hagyományos és helyi ökológiai tudás, illetve az ökológiai emlékezet kutatásához: az interjúzástól a közös tudásalkotásig

1.2. változat, további fejlesztés alatt

Babai Dániel¹, Molnár Zsolt², Molnár Krisztina³,
Demeter László², Biró Marianna²

¹ MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.

² MTA Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, 2063 Vácrátót, Alkotmány u. 2-4.

³ Pannon Egyetem, Georgikon Kar, 8360 Keszthely, Deák Ferenc u. 16.

*Készült a "A Fenntartható természetvédelem
a magyarországi Natura 2000 területeken"*

című Program pályázat (SH/4/8) keretén belül (WP.2.2)

Fenntartható
Természetvédelem
Magyarországi
Natura 2000 területeken

A projekt a Svájci-Magyar Együttműködési Program társfinanszírozásával valósult meg.

Tartalom

BEVEZETŐ	4
A HAGYOMÁNYOS ÉS HELYI ÖKOLÓGIAI TUDÁS, ILLETVE AZ ÖKOLÓGIAI EMLÉKEZET KUTATÁSÁNAK LEGFONTOSABB MÓDSZEREI	6
INTERJÚZÁS	6
RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS, RÉSZVÉTELI ADATGYÚJTÁS	6
FÓKUSZCOPORTOS MŰHELYMUNKA	7
KÖZÖS TUDÁSALKOTÁS.....	7
MÓDSZERTANI TAPASZTALATOK A HAGYOMÁNYOS ÉS HELYI ÖKOLÓGIAI TUDÁS, ILL. AZ ÖKOLÓGIAI EMLÉKEZET KUTATÁSA KAPCSÁN	8
INTERJÚZÁS	8
<i>Az első előkészületek, megérkezés a tájba</i>	8
<i>Terepen vagy szobában interjúzunk?</i>	8
<i>Kihez menjünk interjúzni?</i>	9
<i>Mikor menjünk interjúzni?</i>	10
<i>Egy emberrel interjúzunk vagy többel egyszerre?</i>	10
<i>Az első néhány mondat...</i>	11
<i>Egyszerű beszélgetés vagy tudatos egymásra-figyelés?</i>	11
<i>Jó és rossz kérdések</i>	12
<i>Tanuljuk meg a helyi tájszólást vagy ne?</i>	12
<i>Hogy azt kérdezzük meg, amit kérdezni szeretnénk...</i>	13
<i>Önreflexió</i>	14
<i>Kinek mit mesélnek: tájékozottak legyünk vagy tudatlanok?</i>	14
<i>Az események idejének beazonosítása</i>	14
<i>Meddig tartson egy interjú?</i>	15
<i>Köszönet, ajándékok</i>	15
<i>A jó interjú alapja a bizalom</i>	16
<i>Hogyan rögzítsük az elhangzottakat?</i>	16
<i>Etikai kérdések</i>	16
<i>Az interjúzás öröme</i>	17
<i>Akadozó és gördülékeny interjúk</i>	17
<i>Interjútipusok</i>	18
<i>Félig-strukturált interjúk</i>	18

<i>Strukturált interjúk</i>	18
<i>Az adatlap kialakítása, tesztelése</i>	19
<i>A hallottak, látottak helyi validálása, ellenőrzése</i>	20
<i>Validálás a tudomány és a hagyományos tudás között</i>	21
RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS, RÉSZVÉTELI ADATGYÚJTÁS	21
<i>Milyen tevékenységekbe is kapcsolódhatunk be?</i>	22
<i>Mikor menjünk?</i>	22
<i>Zavarunk-e?</i>	22
<i>Mit vigyünk magunkkal?</i>	22
<i>Mennyit kérdezősködünk?</i>	22
<i>Az önreflexió fontossága</i>	23
<i>Mi az adat?</i>	23
<i>Hányszor kapcsolódjunk be egy adott tevékenységbe?</i>	23
<i>Diktafon, fényképezés, filmezés</i>	23
KÖZÖS TUDÁSALKOTÁS	24
IRODALOMJEGYZÉK ÉS JAVASOLT OLVASMÁNYOK	24
HASZNOS WEBOLDALAK	26

Bevezető

Ez a kis kézikönyv azoknak készült, akik ismerkednek a hagyományos ökológiai tudás és az ökológiai emlékezet kutatásával. Célunk saját tapasztalataink megosztása, ill. néhány praktikus tanács összefoglalása. Akit további kérdések, a kutatás elméleti keretei érdekelnek, javasoljuk pl. Newing 2010, Babbie 2003, Seidman 2002, illetve a témáról szóló számos könyv, tanulmány, cikk olvasását (lásd Irodalomjegyzék, javasolt olvasmányok, hasznos weboldalak).

A **hagyományos ökológiai tudás** (HÖT, traditional ecological knowledge) a természeti környezetről való elméleti tudás, gyakorlati tapasztalat és a hitvilágbeli meggyőződések hármas egysége (Berkes 2012). Ezzel a tudással alapvetően olyan emberek bírnak, akik a természeti környezet javaitól (pl. ivóvíz, széna, ehető vadnövények) közvetlenül függő életmódot folytatnak, például hagyományos módon gazdálkodnak egy tájban (pl. pásztorok, gazdák, halászok). A hagyományos ökológiai tudás a népi természetismeret része. Átfedő fogalom a **helyi ökológiai tudás** (local ecological knowledge), ami arra utal, hogy a tudás erősen a helyi szituációba ágyazott, lehet hagyományos tudás, de lehet akár modern, a tudomány által erősen befolyásolt tudás is (pl. természetvédelmi őrök, erdészek, gátőrök tudása).

Az **ökológiai emlékezet** a két fenti tudáskörön belül, a táj korábbi állapotairól, használatáról, ezek változásáról, ökológiai folyamatairól való tudás. Lehet hagyományos, de lehet nem hagyományos helyi tudás is. A táj múltbeli tájhasználatával és állapotával kapcsolatos ismereteket közvetít, amelyek segítik a növényzet és a táj működések megértését. Az ökológiai emlékezet kifejezés a hazai tudományos köznyelvbe még nem került be, a történelemtudományból viszont már régóta ismert az eseményeket megélők szóbeli visszaemlékezéseinek felhasználása a történelmi események rekonstruálásában (oral history, hívják megélt történelemnek is). Ez a módszer a múltbeli történelmi eseményekről még emlékekben, egy közösség emlékezetében létező tudás összegyűjtésére épül, amely kiegészíti, gyarapítja, árnyalja, magyarázza az írásos emlékek őrizte adatokat. A múltbeli eseményekhez hasonlóan, a táj múltjával kapcsolatos jelentős történésekről, a múltbeli tájról és tájhasználatról, az élőhelyekről, növény- és állatfajok populációiról is létezik ilyen tudás. Ez az ökológiai emlékezet.

A HÖT hordozói és alakítói, őrzői azok az emberek, akik mindennapjaik jelentős részében a szabad ég alatt, a természetben élnek, dolgoznak (gazdálkodnak), így a természeti környezetre, élővilágra vonatkozó tapasztalataik, tudásuk gyakran rendkívül elmélyült és szerteágazó. Ez a tudás átöleli a táj, a tájban élő növények és állatok fontos biológiai jellemzőit (pl. életmód, szaporodás), az évkör valamennyi jelentős szakaszát, teljességét. A kutatás során a célunk az, hogy a tájban élő és annak ökoszisztéma-szolgáltatásait közvetlenül igénybe vevő ember szemével is lássuk a tájat, élőhelyeit, gazdálkodását, a benne élő fajokat és ezzel komplexebbé, relevánsabbá tegyük a tájról és annak változásáról alkotott tudásunkat. Az extenzív (hagyományos) gazdálkodáshoz kötődő ökológiai ismeretek különböző élőhelyek fenntartását és hatékonyabb természetvédelmi kezelését is segítik.

A természetvédőknek, erdészeknek, vadászoknak, gátőröknek és más, tájjal és élővilágával foglalkozó embereknek szintén van olyan ökológiai tudása, amit nem könyvből, nem iskolában vagy internetről tanultak. Ez legtöbbször nem hagyományos, hanem ún. helyi ökológiai tudás, ami általában egy tudományos világnézetre épülve jön létre.

A hagyományos és helyi ökológiai tudás, illetve az ökológiai emlékezet kutatása során olyan szemléletet tanulhatunk meg, mely tudásunkat komplexebbé teszi a tájról, annak használatáról, élővilágáról, dinamikájáról. Ugyanakkor jelenlétünk, kérdéseink olyan problémákra, ellentmondásokra irányíthatják rá a helyi emberek, gazdálkodók figyelmét, amelyeket leginkább egy külső szem tud észre venni. Innentől egy közös tanulási folyamat veheti kezdetét. Ez a kölcsönösen előnyös tanulás, tudáscsere hatékonyan viheti előre a táj, a természeti környezet, az ott élő emberek és mindezek dinamikai kapcsolatainak és kölcsönhatásainak megértését.

Számos kérdéskör, téma érdekelhet minket, amikor a hagyományos vagy helyi tudást, az ökológiai emlékezetet kutatjuk:

- növény- és állatfajok kapcsán a közösség által elkülönített taxonok, azok osztályozása, megnevezése, használata, a fajok populációs változásai és a fajok használatához kapcsolódó ökológiai tudás és hitvilág;
- élőhelyek esetében szintén az elkülönített típusok, azok nevei, az élőhelyek használata, kezelése, dinamikájuk ismerete, a táj változásának ökológiai vetületei stb.;
- a gyepek, erdő-, szántó- és mocsárgazdálkodás logikája, az erőforrás-gazdálkodás egyes elemei és az ezekhez kapcsolódó ökológiai tudás, az ökoszisztéma-szolgáltatások percepciója, használata, védelme, a gazdálkodás változása ökológiai következményeinek helyi percepciója stb.;
- a természetvédelemmel kapcsolatos percepciók, együttműködések és konfliktusok – mindezek ökológiai vetületei;
- az ökoszisztéma-szolgáltatások helyi használata, védelme, fejlesztése kapcsán kialakított helyi formális és informális társadalmi intézmények, szabályok, és ezek ökológiai kapcsolódásai;
- a mentalitás és a világnézet természettel, ökológiai jelenségekkel kapcsolatos vonatkozásai.

A hagyományos, ill. helyi ökológiai tudás és ökológiai emlékezet kutatása során **emberek gondolatait**, gondolkodását, lexikai tudását, motivációját, döntéshozatali mechanizmusait, értékrendjét, világnézetét szeretnénk megismerni, megérteni, ennek is nyilván leginkább az ökológiai vetületeit. Ez esetben nem botanikai vizsgálatokat (pl. kvadrátózás, transzekt-vizsgálatok), műszeres méréseket végzünk, mint sok ökológiai vizsgálatban, hanem megtapasztaljuk, megfigyeljük emberek viselkedését, illetve megkérdezzük őket ökológiai (botanikai / zoológiai) vonatkozású konkrét vagy általános dolgokról.

Kutatásaink célját **kvantitatív vagy kvalitatív** elemzésekkel is elérhetjük (lásd még Seidman 2002, Newing 2010, Babbie 2003). Kvantitatív például amikor kérdésünk egy közösségben, családban az egyes generációk hagyományos ökológiai tudásának csökkenését számszerűsíti, méri. Szintén kvantitatív vizsgálat kérdése, hogy egyes emberek átlagosan mennyi vadon termő növényfajt ismernek. Sokkal gyakoribb, hogy kutatásunk kvalitatív, hiszen elsősorban azt szeretnénk megtudni, hogy egyes növényekről, élőhelyekről, ökológiai folyamatokról mit tudnak a helyi emberek, hogyan értelmezik a természetben érzékelhető jeleket, indikátorokat stb.

Kutatásaink lehetnek **alapkutatás-jellegűek** vagy **gyakorlat-orientáltak**, de cél lehet egy konkrét, „égető” probléma megoldásának segítése is. Az alkalmazott módszereket érdemes e célok szerint megválasztani.

A kutatás célja aszerint is különbözhet, hogy a **közösség tagjainak „össztudása”** vagy az egyes **egyének tudása** érdekel-e minket jobban. Előbbi esetben a közösség legnagyobb tudású, legelismertebb tagjait (knowledgeable local expert) keressük fel, velük beszélgetünk, így ismerve meg a helyi tudás legmagasabb fokát, amely az adott közösségben él (a hógolyó-módszer¹ hatékony lehet ezen emberek megtalálásában). Más esetben a közösséget reprezentáló mintavételt tervezünk (pl. kor- és foglalkozási csoportok és/vagy nemek szerint), az egyének meglévő tudására, tapasztalatára vagyunk kíváncsiak. Ilyen esetekben nem a legnagyobb, legelismertebb tudású embereket keressük fel, a kiválasztáshoz rétegzett random mintavételt érdemes alkalmazni.

¹ Hógolyó-módszer: interjúalanyainkat az interjú végén megkérdezzük arról is, hogy immár kérdéseink és a kutatott téma ismeretében, továbbá a közösséget jól ismerve kiket tudnak ajánlani, kit érdemes az adott téma kapcsán felkeresni, megkérdezni. Az újabb interjúalanyok ilyen módon történő megismerését nevezzük hógolyó-módszernek (snowball-method, lásd még Babbie 2003, Newing 2010).

A hagyományos és helyi ökológiai tudás, illetve az ökológiai emlékezet kutatásának legfontosabb módszerei

A **hagyományos és helyi ökológiai tudás** és az **ökológiai emlékezet** megismerésének számtalan lehetősége, módja van: interjúzás, részvételi módszerek, közös tudásalkotás stb. E sokfajta módon szerzett tapasztalat mind közelebb vihet bennünket ahhoz, hogy megismerjük és megértsük a hagyományos, helyi ökológiai tudás hordozóit, motivációikat, érdekeiket, tudásukat. Az alábbiakban a legfontosabb, legtöbbet használt módszerek kapcsán tekintjük át a legfontosabb gyakorlati tudnivalókat.

Interjúzás

A kutatás egyik legfontosabb, rendkívül hasznos módszere az interjúzás. Ennek sokféle módja van. Az interjú folyhat terepen (pl. tájséta) vagy szobában. Az interjúalany lehet egymaga, de akár többen is részt vehetnek a beszélgetésben. Az interjú felépülhet egy kérdéssorra alapozva, de a módszeresség növelésében, a beszélgetés irányításában, terelésében, a kérdések fókuszálásában, segédeszközként fényképek, tárgyak, begyűjtött, élő növények is segíthetnek. Az interjúfonál jellegét meghatározza, hogy mennyire vagyunk már járatosak a vizsgálni kívánt témakör kapcsán. Minél kevésbé ismerjük a témát, annál nyíltabb, tágabb tematikájú kérdéseket teszünk fel, így jutva közelebb a megismeréshez, így készítve egyre struktúráltabb interjúfonalakat. Kutatási célunk, illetve a kutatási fázis dönti el, hogy mely interjútypust tartjuk a legmegfelelőbbnek ahhoz, hogy közelebb jussunk a helyi közösség ökológiai tudásának és emlékezetének megismeréséhez. A kutatás során ritkábban használjuk a mélyinterjú és a kérdőívezés módszerét, ezért ezekről a módszerekről nem szólnak (akit érdekelnek ezek a módszerek, bővebben pl. Babbie 2003).

Résztevő megfigyelés, részvételi adatgyűjtés

A tájban folyó gazdálkodási tevékenységekbe való bekapcsolódás az egyik legjobb módja, hogy megértsük, mit és miért tesz, ill. miért úgy tud valamit a gazdálkodó ember a tájról, élőhelyeiről és fajairól és mindezek változásairól. Célzottan, egy-egy ökológiával kapcsolatos tevékenység kapcsán napokat vagy heteket töltve a közösségben igyekszünk megérteni egy-egy kérdést, problémakört (pl. kaszálás vagy a kaszálótisztítás időszaka). A rövidebb ott töltött idő is lehetővé teszi azonban, hogy bekapcsolódjunk a helyi közösség mindennapi tevékenységeibe, munkáiba: a közösen végzett legeltetés, kaszálás, erdei munkák (favágás), gyümölcszedés a közösség tagjaival való kapcsolatépítésben is fontos szerepet játszhatnak, ugyanakkor az egyes tevékenységek ökológiai hatásainak, motivációinak megértését is nagyban elősegítheti. Ilyen esetekben két lehetőség van: megfigyeljük az egyes tevékenységeket vagy be is kapcsolódunk a munkába. Utóbbi tanulságosabb, mert a saját bőrünkön tapasztaljuk meg a különböző tevékenységek, feladatok nehézségét, jelentőségét, technikáit. Mivel kutatásainkban az ökológiai szempontok állnak a figyelem középpontjában, nyilván az ezzel kapcsolatos momentumokra, technikákra figyelünk leginkább, és kérdéseinkkel is ezeket a problémaköröket járjuk leginkább körül. Egy adott tevékenység résztvevőiként azonban számtalan további apró részlet megfigyelésére adódik lehetőségünk, így megértésünk is komplexebb lesz, mintha pusztán interjúznánk.

Fókuszcsoportos műhelymunka

Ennek során a közösség több, akár 8-10 vagy még több tagja közösen vesz részt a beszélgetésben, és egymással is interakcióba lépve, egy új típusú kommunikációs helyzetben osztja meg véleményét a társaival és a kutatóval egyaránt (lásd még: Kelemen et al. 2010a, 2010b, 2009, Kelemen 2013, Babbie 2001). Ennek sokféle változata van a közös nagy beszélgetésektől a strukturáltabb műhelybeszélgetésekig. E módszer előnye például, hogy lényegi közös gondolkodás alakulhat ki a helyeik között, hátránya lehet, hogy egyes vélemények elhallgatódnak. Ilyenkor a kutató szerepe leginkább a beszélgetés, megvitatás fókuszálása és moderálása, majd a kiértékelés elvégzése vagy ennek segítése. Ilyen típusú beszélgetések rendszeres szervezése a közösség közös gondolkodását is elősegíti, lehetővé teszi számos olyan konszenzusos eredmény létrehozását, amelyek elérésére más módszerek nem feltétlenül alkalmasak. (Erről a módszerről még nincs annyi saját tapasztalatunk, hogy részleteiben bemutassuk, javasoljuk Kelemen Eszter doktori dolgozatát.)

Közös tudásalkotás

A fenti módszerek használhatók arra, hogy a kutató külső szemlélőként megértse egy közösség gondolkodását, de a cél az is lehet, hogy a helyi közösség és a kutató vagy a kutatók csoportja együtt olyan tudást hozzon létre, ami korábban nem létezett. Ennek módszertana és kultúra-specifikus módjai hazánkban most vannak kifejlesztés alatt. **Közös tudásalkotás** (knowledge co-production) alatt azt értjük, amikor a hagyományos/helyi tudás és a tudományos tudás egyszerre járul hozzá egy elméleti vagy gyakorlati kérdés megválaszolásához. A közös tudásalkotás ideális módja, amikor részvételi módon zajlik (lásd Tengő et al. 2014, és alább részletesen), azaz nem a kutató fejében szintetizálódik a tudás, hanem a közösség és a kutató együtt alakítja ki a kutatás legfontosabb mozzanatait, mint ahogy a problémafelvetést (milyen problémákat lát a tájban a helyi közösség, milyen problémákat a kutató), a megvalósítás módját, az adatgyűjtést és az elemzést, kiértékelést is. Végül a publikálás is közös munka eredménye.

Módszertani tapasztalatok a hagyományos és helyi ökológiai tudás, ill. az ökológiai emlékezet kutatása kapcsán

Interjúzás

Az interjúkra alapozott kutatás hosszas, nagy odafigyelést igénylő feladat. A célok, a kutatási terv mellett el kell készíteni az interjú vázlatát is, adatlapokat, interjúlapokat készíteni, egyéb segédanyagokkal készülni, elérni az adatközlőket, kapcsolatot létesíteni velük, vagyis megfelelően előkészíteni az interjút. Egy nap 2-3 interjúnál többet általában ritkán lehet elkészíteni (Seidman 2002).

Ahhoz, hogy egy tudományos célokat és a helyi közösség problémáinak megoldását egyaránt szolgáló kutatás-sorozat megfeleljen a szakma és a helyi közösség támasztotta elvárásoknak, és szolgálja valamennyi résztvevő tanulását, az alkalmazott módszereknek számos **tudományos** (pl. megfelelő interjúfonalak, kérdőívek, megfelelő terepbejárások és részvételi adatgyűjtés, önreflexió), **etikai és erkölcsi** (pl. személyiségi jogok, a helyi közösség íratlan szabályai) követelménynek kell megfelelnie. Az alábbiakban áttekintjük e tanulási folyamat legfontosabb állomásait, örömeit és nehézségeit, fogásait és trükkjeit - elsősorban személyes tapasztalataink megosztásával.

Az első előkészületek, megérkezés a tájba

A terepmunkára érdemes alaposan felkészülni. Ezzel egyrészt megtiszteljük leendő beszélgetőtársainkat, akik idejüket reánk és kérdéseinkre áldozzák, ugyanakkor a kutatási, tanulási folyamat hatékonyságát is jelentősen növeljük.

A hagyományos ökológiai tudás és az ökológiai emlékezet kutatása során általában a természeti környezettel kapcsolatos tudást szeretnénk megismerni. Ezért fontos, hogy mi magunk is ismerjük a kutatott tájat, annak növényzetét, történetét, jellemző élőhelyeit, flóráját, faunáját, határneveit (előzetes tájtörténeti kutatások, térképekről a helyi földrajzi nevek megtanulása, botanikai szakirodalom átolvasása stb.). A helyi táj alapos ismerete a jó kérdések megfogalmazásában, valamint a hallottak helyes értelmezésében is fontos szerepet játszhat, ugyanakkor jelzi tanulási szándékunk komolyságát is a helyi közösség tagjai felé. Ez a kölcsönös bizalom kiépülésében is fontos lépés lehet.

A tájba való megérkezés sokszor esetleges. Megérkezhetünk teljesen vagy kevésbé ismeretlenül, egyedül vagy többedmagunkkal, gyalog vagy kocsival. A lényeg, hogy nem szabad kapkodni és siettetni a megismerkedés kezdeti szakaszát. Az ismerkedést kezdhethetjük a helyi papnál, lelkésznél, a polgármesternél, sétálhatunk, bringázhatunk a faluban és a határban, kivárva a spontán találkozások lehetőségét a kaszálón vagy a kocsmában. Nyilván szinte mindenkit érdekel, mit keres egy idegen a faluban, így kihasználva minden spontán beszédszituációt, kommunikációs helyzetet, hamar lehetőség adódik a minket (is) érdeklő kérdések megvitatására, a megfelelő adatgyűjtési helyzetek, interjúszituációk kialakítására.

Terepen vagy szobában interjúzunk?

A legtöbb interjú zárt helyen, szobában, konyhában történik. Ezek előnye, hogy nem viszi el a szél a papírjainkat, fényképeinket, nem süt a szemünkbe a nap, nem ázunk-fázunk, nem tereli el semmi a figyelmünket. További előny, hogy az interjúalany bizonyos kérdések kapcsán „kénytelen” szintetikusán, absztrakt módon válaszolni, nem tud rámutatni egy-egy növényre vagy tájrészletre.

Mégis, a terepi interjúzást nem pótolhatják a szobaiak. A **terepi interjúzás előnye**, hogy sok olyan kérdés is felmerül, amelyre szobában nem is gondolunk. Például egy kilátópontra leülve végigkérdezhetjük és egyértelműen beazonosíthatjuk az elénk táruló völgyeket, erdőfoltokat, összehasonlíttathatunk két hegyoldalt, és rákérdezhetünk a táj konkrét mintázataira, eseményeire, dinamikai folyamatokra. (Éppen ez a **hátránya** is a terepi interjúzásnak: arra a kérdésre, hogy milyen helyen szeret nőni a *zsanika*, ezt a választ kaphatjuk: „*az ilyeken, mint ez itt!*” Szobai interjú során beszélgetőtársunk kénytelen lett volna megnevezni vagy körülírni, jellemezni a *zsanika* jellemző termőhelyét.)

Növényfajok neveit, illetve egy népi névhez tartozó biológiai fajokat igazán csak terepen lehet megtudni. Egy-egy tájban tett séta alkalmával növényegyedek százait kérdezhetjük meg. Mivel ilyenkor sokat beszélgetünk is a növényekről, nem válik unalmassá a sok kérdezősködés, sőt az illető akár büszke is arra, hogy tőle ilyen sokféle növényt lehet kérdezni. Ha már sokadik alkalommal megyünk egy illetővel terepre, gyakran már ő mondja meg, merre menjünk, mert mutatni szeretne valamit. Kivihetjük a szobai kérdéseinket is terepre. Részből más válaszokat fogunk rájuk kapni. Olyan idős emberekkel is lehet terepre menni, akik már nem tudnak járni. Beülnek az autónkba, és kocsival bejárjuk velük a tájat. Sok-sok helyen meg lehet állni, és átbeszélni a táj egyes részeinek sajátosságait, történetét, a korábbi gazdálkodási formákat, művelési módokat. Szedhetünk növényeket, amiket odaviszünk hozzájuk. Előfordul, hogy gyerekkori lakhelyüket látogatjuk így meg (akár 100 km-re is elautózva). Nemcsak mi tanulunk sokat, de ők is élményekkel gazdagodnak.

Kihez menjünk interjúzni?

Ha nagy tudású adatközlőket keresünk, az ún. hógolyó-módszerrel (snowball-method, lásd még Babbie 2003) könnyen megtudhatjuk, kiket érdemes felkeresni. Ahogy az első lábjegyzetben is olvashattuk, e módszer lényege, hogy témánk megismertetése után rákérdezzük, kihez volna még érdemes fordulnunk. Mivel a közösség tagjai jól ismerik egymást, könnyen megtudható, kit érdemes még a közösségben felkeresnünk. A következő személy felkeresésekor jó belépő lehet, ha őt már egy elismert tudású személy ajánlásával keressük fel (mivel nem ismerjük a közösségen belüli kapcsolatháló minden jellemző vonását, előfordulhat, hogy olyan személy ajánlásával érkezünk, akit az illető nem különösebben kedvel, nem sokra tart, ilyenkor azonban a felkeresett emberek az esetek döntő többségében rendkívül elnézők, hiszen jól tudják, hogy kívülállóként nem ismerhetjük a közösségen belüli bonyolult kapcsolatháló finomabb rezdüléseit).

Bizonyos vizsgálatok esetében a random mintavétel válik elsődlegessé, nem a téma szakértőinek mind hatékonyabb megtalálása a cél. Ilyenkor számtalan módszer közül választhatunk. Az utcán szembejövő, a kertekben munka közben megszólított emberekkel próbálunk interjút készíteni, vagy az utca minden tizedik házába betérve kezdeményezünk beszélgetést.

Az interjútól való tartózkodás egyik gyakran hallható indoka, hogy „*nekem kevés iskolám van*”. Iskolázott emberek esetében pedig, hogy „*ehhez én nem értek, nekem más a szakmám*”. Mivel azonban mi sokszor éppen arra az ökológiai tudásra vagyunk kíváncsiak, amit a gazdálkodók, pásztorok „könyv nélkül”, a szülőktől tanultak vagy maguk megtapasztaltak, ez nem lehet akadálya a beszélgetésnek és tanulásnak – erről kell meggyőzzük szabadkozó beszélgetőtársunkat. Ilyenkor egy-egy közismert növénynév beszélgetésbe dobása sokat segíthet: „*Csak a báránylábról, meg ilyenekről lenne néhány kérdésem! / Bárányláb? Hát, azt ismerjük...*”

Mikor menjünk interjúzni?

Látogatásaink időzítése nagyon fontos lehet. A gazdálkodók a téli hónapokban nagyságrendekkel több időt tudnak szánni a beszélgetésekre, mint a jóval több munkával járó tavaszi, nyári vagy őszi időszakban. A napi rutint figyelembe véve pedig hasznos lehet, hogy a téli hónapokban a reggeli, déli és esti etetés között (amennyiben állattartó gazdáról van szó) több a szabadidő.

Nyilvánvaló, hogy az ismerős, otthoni vagy esetleg munkahelyi környezet sokkal oldottabbá teszi a beszélgetéseket. **Sok helyre többször is elmegyünk.** A harmadik-negyedik találkozásra már megszokottá válik a jegyzetelés, a diktafon, a kérdések, így fokozatosan oldódik e helyzetek feszültsége. Mindez persze hatással van a beszélgetés jellegére, a válaszok hosszára és tartalmasságára és az információk mennyiségére is.

Egy emberrel interjúzzunk vagy többel egyszerre?

A tény, hogy hány ember vesz részt az interjúzáson, egyszerre **hány emberrel** beszélgetünk, lényeges hatással van az elhangzottakra. Ennek elsősorban akkor van jelentősége, ha egyes emberek ökológiai tudását szeretnénk valamilyen módon mérni. Ekkor fontos, hogy az interjú során egyetlen személy mások által nem befolyásolt válaszai hangozzanak el. Ha azonban a közösség tudását szeretnénk megismerni egy adott kérdés kapcsán, előnyt is kovácsolhatunk abból, hogy több személy van jelen az interjúhelyzetben, hiszen a beszélgetőtársak megjegyzései újabb és újabb gondolatokat hozhatnak elő a másikból, amelyek esetleg egy négy szemközti interjú során elfelejtődtek volna. Ilyen esetben fontos némileg moderálni a beszélgetést, ügyelni arra, hogy beszélgetőtársaink ne egyszerre beszéljenek, mert később képtelenek leszünk a hangfelvételen kibogozni, ki mit mondott, mi hangzott el, és fontos információkat veszíthetünk ilyen módon.

Ha több (pl. 2-3) ember is jelen van az interjú során, akkor a helyiek között meginduló kommunikáció, a felmerült kérdések megvitatása számunkra is komplexebb megértést tehet lehetővé. További előny lehet, hogy ezek a spontán alakuló, de a kutató által többé-kevésbé folyamatosan irányított beszélgetések a hallgatag emberekből is gyakran új gondolatokat hívnak elő.

Érdekesek azok a **háromfős beszélgetések**, amelyben rajtunk kívül egy kulcsadatközlő², valamint egy harmadik személy vesz részt. Ebben az esetben gyakran a kulcsember, aki már jól tudja, mire vagyunk kíváncsiak, veszi át a beszélgetés vezetését, amely így két szakmabeli (pásztor vagy gazdálkodó stb.) között zajlik tovább. Mi eleinte csupán jegyzetelünk. Miután a beszélgetés szigorúan a szakmáról, de viszonylag kötetlen formában zajlik, fokozatosan magunk is kérdezőként léphetünk be a beszélgetésbe, és feltehetjük előre kigondolt kérdéseinket.

² Kulcsadatközlőnek nevezzük az egy adott téma szempontjából különösen nagy tudással rendelkező, azt különösen jól átadni képes, kommunikatív embereket, akik gyakran nagy fegyellemmel tudják gondolataikat összerendezni, az adott mederbe terelni, így a kutatás során kulcsszerepet játszanak egy adott téma megismerése, megértése szempontjából. Ebből adódóan számos alkalommal felkeressük őket. Gyakran az új témákat és kérdéseket először velük beszéljük meg. Az így kialakuló kapcsolat egy nagyon hatékony, kölcsönös tanulási folyamat eredménye, amelyben a számos találkozás alkalmával rendkívül sok, egyre absztraktabb, egyre összetettebb probléma beszélhető meg.

Az első néhány mondat...

Ha a faluban vagy a határban sétálván megszólítunk valakit, akit megpillantunk házának udvarán, az utcán, a kaszálón, bárhol, jó, ha először a régi világról, életről, a tájról és annak változásáról (azaz valami mindenki által tudott általános témáról) szóló kérdésekkel hozakodunk elő (ha fiatalabb az illető, akkor persze a jelenlegi gazdálkodásról, életről stb): *Szeretnénk kicsit kérdezősködni a régi dolgokról, a gazdálkodásról, a tájról.* Ezekről mindenki tud mesélni néhány mondatot, aki hosszabb ideje a tájban él, így nem ijed meg, hogy valami olyan dologról lesz szó, amihez nem ért (olyat is megtapasztaltunk már, hogy a régi dolgok említése a nélkülözést, a sok nehézséget idézték fel az idősebbekben, amit el kell fogadnunk). Ha már a kapuban azzal állunk elő, hogy élőhelyekről vagy a környéken előforduló kétéltűekről szeretnénk kérdezősködni, sokan kapásból rávágják, ezekről a témákról nem tudnak semmit sem mondani, nem ismerik ezeket.

Persze az is előfordul, hogy olyan embereket ismerhetünk meg, akik egyáltalán nem izgulnak azon, miről is szeretnénk beszélgetni, így bátran belevághatunk a téma közepébe. Olykor az is megeshet, hogy jól megtervezett interjúnyitásunk kútba esik, mert egyszerűen kiveszik a kezünkben lévő, frissen szedett növényeket vagy növényfotókat, és rögtön meg is nevezik őket. Ekkor az elvben megtervezett, udvarias bevezető helyett rögtön rá is térhetünk növényekre vonatkozó kérdéseinkre. Csak arra kell ügyelni, hogy minden olyan növényt újra megkérdezzünk, amelyről a kapuban, utcán már szó esett, hogy e fajok kapcsán is pontosan rögzített adataink legyenek.

Az előre megbeszélte (egyeztetett) látogatások általában néhány személyes, a családdal, gazdasággal kapcsolatos **kérdéssel indulnak** (mindkét részről), különösen, ha olyan emberekről van szó, akiket már nem először keresünk fel. Ez fontos lehet a beszélgetésben a ráhangolódás végett is. A kezdeteknél sokat segít, ha kiderül, a kérdező is végez valamiféle mezőgazdasági munkát (akár csak egy kis konyhakertben). Ez egy bizalmasabb kapcsolat kiépítésében is előny lehet, és megalapozhatja például a gazdálkodásról folytatott beszélgetés mélységét, jellegét, tartalmasságát. Apróságnak tűnhet, de fontos, hogy ne menjen a tv, rádió a háttérben, ne csörögjön a telefonunk!

Az interjú kezdetén hasznos, ha első kérdésünk egy tágabb témakört érint (pl. *Mit érdemes tudni a mérges kígyóról? / Mitől jó egy kaszáló?*). Ezt követően szűkíthetjük folyamatosan a témát (pl. *Mit eszik a mérges kígyó? / Milyen munkák vannak a kaszálókon tavasszal?*). Ez azért fontos és hasznos, mert sok múlik az első néhány kérdésen. Ilyenkor alakítjuk ki a beszélgetés stílusát.

Egyszerű beszélgetés vagy tudatos egymásra-figyelés?

A **figyelem megtartása** az interjú során az egyik legnehezebb feladat. Mind az interjúalany, mind nekünk fejben is végig jelen kell lennünk, egymásra kell figyelni. Ez sokszor igen könnyen megy, máskor nehezebben. Ennek kapcsán Seidmantól (2002) idézünk néhány nagyon találó gondolatot: „Az interjúkészítés betekintést enged az emberek tevékenységi rendszerébe, és így utat nyit a kutatóknak, hogy megértse ezt a tevékenységet. A mélyinterjú segítségével történő kutatás alapvető feltevése, hogy a mód, ahogy az emberek értelmezik saját tapasztalataikat, befolyásolja azt, ahogy cselekednek.” „Az interjúkészítő legfontosabb személyes tulajdonsága, hogy őszinte érdeklődést mutasson más emberek iránt. Mélyen át kell éreznie, hogy a másik ember története önmagában érdemes a figyelemre, mert valamit hozzátesz az interjúkészítő tapasztalataihoz. Ha valaki alkatilag érdeklődik a másik iránt, akkor megvan az alapja ahhoz, hogy az interjúkészítés technikáit elsajátítsa és azokat gyakorolja.” „Az igazán hatékony kérdés a kutató koncentrált figyelméből, a résztvevő mondandója

íránt tanúsított érdeklődéséből és az előrehaladás igényéből következnek.” „Az interjúkészítés háttérében a mások íránt tanúsított érdeklődés áll. Arra van szükség, hogy mi, az interjúkészítők saját önünket kordában tartjuk, hogy felismerjük, nem mi vagyunk a világ közepe.” „A hatékony kérdés annyira kontextus függő, olyan nagy mértékben tükrözi az interjúkészítő és a résztvevő között kialakult kapcsolatot, hogy további pontosításával ennek az emberi kapcsolatnak a mechanikussá tételét kockáztatnánk. Bizonyos fokig elmondható, amilyen ember valaki, olyan interjúkészítő lesz.” „Minden interjú azonnali döntések sorozatát kívánja meg. Azok a kutatók, akik terv, cél vagy a cél megvalósítását kínáló struktúra nélkül vágnak bele az interjúkutatásba, nem tudják mire alapozni ezeket a döntéseket.” „Ha az interjúkészítők olyan emberek, akik mindig beszélni akarnak, soha nem figyelnek másra, kikövetelik, hogy a figyelem középpontjában álljanak, valójában nem érdekli őket a másik ember, akkor teljesen mindegy, milyen eljárásokat követnek a kikérdezés során, mert az említett jellemzők valószínűleg át fogják hatni az interjúkapcsolatot.”

Jó és rossz kérdések

A jó kérdés semleges, nem sugallja, milyen választ várunk, kellően konkrét, de közben teret enged egy kifejtős válasznak is. Lehetőleg ne legyen eldöntendő kérdés, amelyre igen / nem válasz adható. Az ilyen kérdésekre nagyon gyakran kapunk kicsit automatikus, „igen” választ – „igen-effektus”. Kifejtős válaszokat igénylő kérdéseket érdemes kitalálni.

Gyakran megesik, hogy türelmetlenség, fáradtság vagy pillanatnyi kihagyás miatt eldöntendő kérdést teszünk fel, olyat, amelyre igen / nem válasz adható.

Kérdés: A virágja fehér?

Válasz: Igen.

Kérdés: És ha levágódik az erdő, akkor ott mindjárt a málna kezd el nőni?

Válasz: Igen, igen rögtön lepi bé a málna.

(Ezekben az esetekben az adatközlőnek kellett volna kimondani a virág színét vagy azt, mi nő az erdővágás után a veszes helyeken. A kérdező elsiette a dolgot, rosszul kérdezett. Egyszerűen a „Milyen színű”, illetve a „Mi nő...” kérdéseket kellett volna feltenni.)

Van azonban kivétel. Különösen izgalmas kérdések esetében, vagy amikor a biztonság kedvéért még egyszer visszakérdezzük, hogy jól értettük-e a dolgot, az ellenkezőjét is kérdezhetjük, mint amit gondolunk. Ezzel egyrészt elkerüljük az igen-effektust, másrészt ilyenkor általában határozott a válasz: „Nem! Hiszen...”, azaz további érvelések következnek, újabb érdekességek kerülhetnek elő.

Tanuljuk meg a helyi tájszólást vagy ne?

A beszélgetésekben nyilván nem érdemes túl hivatalos (formális) nyelvezetet használnunk. Nem baj az sem, ha az első interjúink során az izgalom bonyolult mondatokat szül. Amint akklimatizálódunk a közösségbe, ez el fog múlni.

Nagyon fontos viszont a helyi nyelv(járás) **sajátos szavainak** minél gyorsabb megismerése. Ismerni kell a helyi dialektust és a helyi szóhasználat finomságait is, amelyek olykor nagyon eltérnek a

megszokottól. Nem kell azonban felvenni a helyi dialektust. Saját, természetes beszédstílusunk éppen megfelel.

Mivel anyanyelvünkön gyűjtünk, a **szavak eredeti jelentését** jól ismerjük. Ez azonban becsapós lehet, könnyen félreértésekhez vezethet. Érdekes minden bizonytalanság esetén a szó jelentésére rákérdezni, még akkor is, ha első hallásra teljesen nyilvánvalónak tűnik. Érhetnek ugyanis kellemes vagy éppen kellemetlen meglepetések, mert, ha csak árnyalatokkal is, de egy szó jelentése eltérhet az irodalmi-köznyelvi magyartól. „Menet nézzél ki!” (azaz ugorj be!). Máskor a szót majdnem értjük, de mégsem vagyunk biztosak a jelentésében. Ilyenkor is érdemes óvatosan rákérdezni (pl. Gyuri, ugye, személ Marikának? – és erre csak igennel és nemmel lehet válaszolni, persze, ha tudjuk, hogy személ-e, azaz hasonlít-e?).

Hogy azt kérdezzük meg, amit kérdezni szeretnénk...

A nyelvi nehézségek az adatlapon szereplő kérdések feltevésekor válhatnak különösen fontossá, hiszen az általunk megfogalmazott, **fontosnak tartott kérdések nyelvezete** sok esetben, különösen egy kevésbé ismert tájban nem megfelelő. „Le kell, fordítsuk” a helyi nyelvre. Ez nem mindig sikerül elsőre. Próbálkozni kell, többféleképpen feltenni a kérdésünket, míg végül tényleg arra a kérdésre kapunk választ, amire szeretnénk. Megeshet, hogy ezt a problémát több beszélgetést követően sikerül csak megoldani, mert egyszerűen nem jövünk rá, mi volna a megfelelő szóhasználat, kérdés. Amíg ez nincs meg – jobb megoldás híján – pontosan írjuk körül, mire vagyunk kíváncsiak – így elkerülhetők a félreértések (Makó mellett van olyan település, ahol a 'belvíz' a Maros töltésén belüli, azaz hullámtéri árvíz jelenti, nem pedig a tavasi szántókat fedő vizet).

A nyelv közös, a logika nem (nem mindig): amikor Gyimesben a különböző növényfajok élőhely-preferenciájáról kérdeztük az ottani gazdálkodókat, az első interjúk során a „Hol nő ez a növény?” kérdéssel próbáltuk a helyi élő- és termőhelyneveket „előcsalni”. Erre a kérdésre azonban a gyimesi gazdák többnyire földrajzi neveket, lokalitásokat soroltak fel, szemben az általunk remélt és hőn áhított helyi termőhelynevekkel és kategóriákkal. Jó néhány feltett kérdés után jöttünk rá, hogy ebben az esetben a „Miféle helyen nő ez a növény?” típusú kérdés a megfelelő, erre már valóban az általunk remélt helyi termő- és élőhelyek helyi nevei kerültek elő:

Kérdés: *És a bábakonty, az miféle helyt nő?*

Válasz: *A bábakonty észokba' szereti csak. Észkos helyeken. Kaszálón. Reglón nem tud megnőni azér', mer' a marha a lábával kinyomja (értetted-e?), ahogy járnak a reglőt. Inkább kaszálóba nőnek ezek.*

A kérdéseket tehát úgy kell megfogalmazzuk, a kérdéssort úgy kell összeállítsuk, hogy az ezekre kapott feleletek valóban a helyi emberek természettel, ökológiai folyamatokkal kapcsolatos tudását, megfigyeléseit közvetítsék. Fontos az is, hogy ezek a kérdések ne a saját preconcepciónk, előzetes elvárásainkat vagy a korábbi interjúk alapján kialakított konszenzusos válaszokat tükrözzék, mivel így torzíthatják az interjú eredményeit.

A kutatás során gyakran szembesülünk azzal, hogy olyan ismeretekről beszélgetünk, amelyeket beszélgetőtársunk csak évekkorábban, sőt talán még soha nem öntött szavakba. Ilyen esetekben a tudás és tapasztalatok **verbalizálása** az átlagosnál kicsit nehezebb. A tudás **elicitálása** (előhívása) kapcsán sok múlik az interjúhelyzeten is. Terepi interjúk nehezen verbalizálható kérdések kapcsán eredményesebbek lehetnek.

Önreflexió

Épp a fenti példák is rávilágítanak arra, hogy a kérdések feltevése során a kutatónak folyamatosan oda kell figyelnie minden egyes szavára, mozdulatára. Folyamatosan, tudatosan kell ügyelni a kérdések szóhasználatára, a kérdéssel feltevés módjára, a jó kérdések feltevésére. Pillanatnyi kihagyás is rosszul feltett kérdést eredményez, s ez értékes gondolatok elvesztésével is járhat. Vajon jól kérdezőnk-e? Ez folyamatosan felmerül az emberben a terepmunka során (a kérdéssel kapcsolatban bővebben in Seidman 2002). Valójában azonban az interjúink otthoni visszahallgatásánál, beírásánál, az adatok begépelésénél jövünk rá leginkább alapvető hibáinkra.

Kinek mit mesélnek: tájékozottak legyünk vagy tudatlanok?

Tájékozottságunk mértéke az adott témakörben nagyon fontos abból a szempontból, hogy a beszélgetés milyen mélységben fogja tárgyalni az adott történeti eseményeket, gazdálkodási kérdést, környezeti problémát stb. Nehéz eltalálni, hogy se túl tájékozatlannak, se túl okosnak ne tűnjünk a beszélgetés során. Ez azért fontos, mert beszélgetőpartnereink gyakran a tájékozottságunkhoz igazítják válaszuk tartalmának mélységét. Ha túl kevésnek mutatkozik tudásunk, a gazda, a pásztor, az erdész, bárki, akivel beszélgetünk, a lehetségeshez képest jóval kevesebb információt oszt meg velünk („*minek mondjam, hiszen úgysem érti*”). Ez éppen a legfontosabb, legkifinomultabb adatok elvesztésével járhat. Ugyanakkor, ha túl nagy tudást sejtetünk az adott téma kapcsán, akkor emiatt veszíthetünk értékes ismereteket, mert ebben az esetben beszélgetőtársunk feleslegesnek érzi majd ezek közlését („*minek mondjam, ha úgyis tudja*”). Ha sikerül eltalálni a szintet, akkor valóban megvalósulhat egyfajta tudásátadás. Fontos, hogy valóban olyan kapcsolat alakuljon ki, amelyben mindkét fél egyenrangúnak érzi magát.

Ez a probléma akkor is felmerülhet, ha egy közösségben hosszú időn át, folyamatosan az ökológiai tudás különböző aspektusairól beszélgetünk. Ebben az esetben a közösség tagjainak többsége, köztük számos volt és leendő **beszélgetőtárs tudja már, milyen sokat kérdezősködtünk a tájról**, a növényekről, állatokról stb. Emiatt azt gondolják, hogy nem tudnak már újat mondani ezekkel kapcsolatban. Különösen akkor, ha több, a közösségben elismert növény- vagy állatismerettel, ökológiai tudással rendelkező, nagy tudású emberrel beszélünk már. Ilyenkor lehetnek fontosak azok a mondatok, közbevetések, amelyek érzékeltetik, hogy olyat tud nekünk mondani, amit más nem!

Olyan kérdéseket is feltehetünk, amelyek jelzik, hogy valamennyire már járatosak vagyunk a témában, gondolkodunk rajta, de **némi információ még hiányzik** ahhoz, hogy a kép teljes legyen. Ezek azok a kérdések, amelyek éppen azokra a háttér folyamatokra, jelenségekre kérdeznek rá, amelyek a mélyebb ökológiai témákat érintik, a komolyabb ökológiai összefüggések átlátását igénylik mindkét fél részéről. Ez a tanulási folyamat rendkívül izgalmas része, amely már komplexebb ismeretek, folyamatok megértését segíti. Ekkor alakulhat ki az érzés a beszélgető felek közt, hogy valóban egymást tanítva, egymás segítségére lehetnek, és hogy kölcsönösen új ismeretek átadására van lehetőség mindkét fél részéről.

Az események idejének beazonosítása

Az ökológiai emlékezet kutatásában fontos lehet egyes események időponthoz kötése. Sokan pontosan megmondják egy adott esemény időpontját, vagy akár a folyamat elejének és végének idejét. Előfordulhat azonban, hogy a konkrét évszámokra más logikával emlékeznek adatközlőink. Az előhívásban például életük fordulópontjai segíthetnek. Az esküvő, katonaság, gyermekek vagy unokák születése évének ismerete sokat segíthet egy adott esemény időpontjának pontosításában.

Meddig tartson egy interjú?

Az interjúnak véget kell vetni, ha a beszélgetők közül bárki fáradtnak tűnik, figyelme lankad. Az interjú hossza elsősorban a beszélgetőtársak pillanatnyi állapotától, rendelkezésre álló idejétől függ, általánosságban megállapíthatjuk, hogy kettő óránál hosszabb interjút semmiképpen sem érdemes tervezni – ennél hosszabb időtartam szünet nélkül tényleg nagyon fárasztó és akár udvariatlan is lehet.

Köszönet, ajándékok

Az interjú végén **megköszönjük** a segítséget, majd a magnó kikapcsolása után elindíthatunk egy informális beszélgetést „könnyedebb” témákról, vagy ha szükséges, egyeztetünk egy újabb időpontot.

Egy közösség hagyományos ökológiai tudásának, környezettel kapcsolatos problémáinak, konfliktusainak megismerése során rengeteg ember segítségére kell támaszkodnunk. A szállás megszervezése, a kapott ebédek, vacsorák, logisztikai problémák megoldása (pl. kölcsönbringa), a beszélgetések megszervezése – mind-mind mások segítségét is igényli. A közösség tagjai rengeteg időt, energiát szánnak, áldoznak ránk. A rengeteg támogatást, segítő szándékot **ajándékokkal** viszonzhatjuk. Érdemes erre akár előre is készülni (pl. bor, kávé, bonbon stb.). Gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor azt érezzük, hogy olyan nagy segítséget kaptunk, vagy olyan vendéglátásban van részünk, amely, ha csak jelképesen is, de mindenképpen viszonzást kíván. Mindig érdemes felkészülni ezekre a váratlan helyzetekre.

Gyimesben egy alkalommal, az utcán megállva beszélgetésbe elegyedtem egy fiatalemberrel, akiről kiderült, hogy egy hegyi eszterna (pásztor szállás) főnöke. Két percem volt eldönteni, megyek-e vele a hegyre a pásztorokhoz (három napra) vagy sem. Szerencsére volt nálam egy üveg pálinka (a hegyi pásztorokhoz nagy udvariatlanság üres kézzel menni), így igent mondtam, és három nagyon eredményes napot tölthettem fent az esztenán.

„Ajándék” lehet **némi segítség is** – ha megkérdezzük, mire lenne szükség és megvesszük a városban a gyógyszert, kenyeret, villanykörtét (akár saját kontónkra); segítünk a háborúban elhunyt rokonok felkutatásában vagy egyszerűen összeaprítjuk a tűzifát; segítünk megszerelni elromlott dolgokat.

Ha valakivel nem először találkozunk, ne felejtsük el, hogyha **valamit ígértünk** korábbi találkozásunk alkalmával. Ha valamit valahol megígérünk, érdemes azt rögtön feljegyezni, hogy el ne feledjük, mert a következő látogatás alkalmával kínos helyzetbe kerülhetünk. Ez ugyan nem végzetes hiba, de kellemetlen.

Ha adataink szépen gyűlnek, érdemes azokból egy **rövid**, könnyen átlátható **összefoglalást** összeállítani, kinyomtatni, s a beszélgetések résztvevőivel megosztani a legfontosabbnak vélt eredményeket, még akkor is, ha a közös tudásalkotásig nem jutottunk el. Ez a visszajelzés, figyelmesség is egyfajta ajándék.

Az is egyféle ajándék, megtisztelés, ha előadásokra is **meghívjuk** a közösség egy-egy nagy tudású képviselőjét társelőadóként, vagy bevonjuk őket a tanulmányok, cikkek megírásába lektorként vagy akár társszerzőként.

A jó interjú alapja a bizalom

A kölcsönös bizalom nagyon fontos e tanulási folyamatban. Ez a típusú kutatás szinte elképzelhetetlen a helyi emberekkel való lazább vagy erősebb, de mindenképpen jó kapcsolat kiépülése nélkül. Bizalom, tisztelet, udvariasság, odafigyelés, a kellő idő megadása – ezekre épülhet a jó kapcsolat.

Hogyan rögzítsük az elhangzottakat?

A beszélgetéseket érdemes minél több esetben **diktafonnal rögzíteni**, mert így lehetőségünk nyílik az elhangzottak szó szerinti lejegyzésére, az adatok pontos rögzítésére. A diktafont érdemes úgy elhelyezni, hogy ne legyen útban, az illető ne a diktafonba beszéljen, hanem velünk beszéljessen. A szó szerint idézhető mondatok (amelyek egy ilyen kutatásban tkp. az adatoknak is tekinthetők) jelentősen növelik állításaink hitelességét, így tudjuk alátámasztani értelmezéseinket, elemzéseinket. Bizonyos elemzéseket eleve csak akkor tudunk elvégezni, ha kellő mennyiségű szöveg áll rendelkezésre – szó szerint leírt módon. A felvétel készítéséről természetesen minden jelenlevőnek tudnia kell, beleegyezésük nélkül nem szabad a diktafont elindítani (GDPR). Mindenkit tájékoztatnunk kell arról, hogy mi történik a felvételekkel a beszélgetés után, miként fogjuk felhasználni azokat. És ezt be is kell tartanunk. A beszélgetés során elhangozhatnak olyan megjegyzések is, amelyek nem teljesen publikus, illetve akár nem teljesen legális kérdésekről (pl. erdei legeltetés) közölnek megállapításokat, ezeket kezeljük bizalmasan, ne írjuk le, ne terjesszük. Éppen ilyen esetekben fontos kérdés lehet az is, hogy az elhangzottakat névvel vagy név nélkül vállalja-e az illető (ha az adott pillanatban nem kéri a diktafon időleges kikapcsolását). A diktafonról lehetőleg minden nap mentsük le a felvételeket a laptopunkra.

A diktafonos felvételek rögzítése kapcsán fontos azt tudni, hogy az interjúk begépelése egy rendkívül időigényes feladat. Gyors- és gépírók képesek lehetnek valós időben begépelni az adatokat (azaz egy 60 perces interjú akár egy óra alatt le is gépelhető), de „földi halandók” számára egy 60 perces hanganyag legépelése az interjúalany beszédstílusától (pl. hadarás), illetve a felvétel körülményeitől (háttérben hangosan szóló televízió, szélvihar a puztán) függően 4–6 óra is lehet (lásd még Seidman 2002).

Etikai kérdések

A helyi közösségekkel való közös munka, ökológiai ismereteik dokumentálása sajátos etikai kérdéseket is felvet. A tanulási, megismerési folyamat során a megkérdezett emberek megosztják velünk idejüket, energiájukat, gyakran olyan információkat is, amelyek nagyobb körben ismertté válva már kellemetlen szituációkat is okozhatnak. Az ilyen jellegű adatok körültekintő, **bizalmas kezelése** rendkívül fontos. Ugyanígy gyakran hallhatunk véleményeket a közösség más tagjairól, különböző intézményi hátterekről (pl. természetvédelem, erdőgazdálkodás) kapcsán is. Ezeket a véleményeket egyrészt bizalmasan, másrészt tiszteletben tartva kell elfogadnunk, és szintén kellő tapintattal kezelnünk. Ne adjuk tovább az így hallottakat. Mindezek nagyon nagy fegyelmet, önreflexiót és körültekintést igénylő kérdések, amelyeket meg kell oldani. A beszélgetések során elhangzó kijelentések kapcsán fontos, hogy amennyiben erre beszélgetőtársunk igényt tart, akkor el kell fogadjuk, és be kell tartásuk, hogy az elhangzottak név nélkül, vagy egyes esetekben sehogyan sem kerülnek nyilvánosság elé.

Napjainkban a publikáláskor is fontos feltüntetni, hogy valamennyi publikált adat a kutatásban résztvevő személyek hozzájárulásával készült. Meg kell adjuk azt is, mely egyesület, szervezet által

készített **etikai kódex** előírásait követtük a kutatás során (leggyakrabban ISE – International Society of Ethnobiology - Code of Ethics³, ill. GDPR).

Az interjúzás öröme

Tapasztalataink szerint a beszélgetések nagyon sokszor mindkét felet nagy **örömmel** töltik el. Részünkről a megismerés öröme, a másik fél részéről pedig a tudásátadás és önmagában a téma alig felbukkanó volta is általában lelkesedést vált ki. A helyi emberek nagy lelkesedéssel mesélnek a múltból, a növényekről, állatokról, gyephasználatról stb. Olyan témákról, amelyekről ritkán esik szó egymás közt.

Akadozó és gördülékeny interjúk

Az interjúzás során kérdezzük, választ várunk, előhívjuk beszélgetőtársaink tudását. A problémás helyzeteket, nehezen érthető részleteket keresztkérdésekkel, ellenőrző kérdésekkel pontosíthatjuk. Az is megesik, hogy nagy, elismert tudású beszélgetőtársunk **természeténél fogva szűkszavú**, csak néhány szóban válaszol, bármit is kérdezzük. Az ilyen beszélgetések olykor nagyon nyögvenyelősnek tűnhetnek, úgy érezhetjük, kérdezősködésünk teher az illető számára, és kellemetlenül érezzük magunkat. Ez gyakran egyáltalán nem így van, és akár egy-egy bátorító mondat is nagyot lendíthet a beszélgetés menetén: „Ezt még senkitől sem hallottam!” / „Ezt a nevet senki sem tudta, akit eddig kérdeztem!” Időnként persze az is előfordul, hogy beszélgetőtársunk valóban keveset tud mondani az adott kérdés kapcsán. Erre nekünk kell ráéreznünk.

Könnyebb a kérdező dolga, ha beszélgetőtársunk **szívesen kifejti** hosszabban is válaszait a feltett kérdésekre. Ezek a válaszok általában kincset érnek. Szánjuk tehát rá az ilyen beszélgetésekre a szükséges időt (ilyenre mindig legyen), és ha kell, kérdéseinket több látogatás alkalmával beszéljük végig.

Nem ritka, hogy a beszélgetőtárs nem direktben válaszol a kérdésünkre 1-2 mondatban, hanem egy történetbe kezd, ami tarthat akár 5-10 percig is. A történetekkel való tanítás a legtöbb kultúrára jellemző. Tapasztalataink szerint érdemes türelmesnek lennünk, sokszor kerülnek elő teljesen új gondolatok. Persze az is előfordul, hogy az illető csak egyszerűen bőbeszédű, szeret mesélni, és nem is igazán érdekli, hogy mit kérdeztünk.

Egy szűkszavú interjúalany:

Kérdés: A csigolya (miféle helyt nő)?⁴

Válasz: *Csigolya, az a porondon.*

Bővebben válaszoló interjúalany:

K: S a csigolya, az miféle helyen nő?

³ Az ISE (International Society of Ethnobiology) etikai kódexe (Code of Ethics) a nemzetközi szervezet tagjainak hatalmas gyakorlati tapasztalatán is alapuló útmutató, amely az etnobiológiai kutatások végzésének megfelelő módjához kíván útmutatást és ajánlást adni. Szövegét a világ számos nyelvére, így magyarra is lefordították (a magyar változat fordítója Gyenes Adrienn, szakmai lektora Varga Anna és Alföldi Zoltán) Az etikai kódex itt érhető el: <http://www.ethnobiology.net/what-we-do/core-programs/ise-ethics-program/code-of-ethics/>; magyar nyelven: <http://www.ethnobiology.net/wp-content/uploads/COEHungarian.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2017. augusztus 14.

⁴ A *csigolya* Gyimesben a bokorűzfajok (elsősorban *Salix elaeagnos*, *S. purpurea* és *S. viminalis*) összefoglaló neve.

V: *Hát az egy víz mellett, tehát patakok mellett, víz mellett létező, zöldellő növény, ... megnő három-négy méter magasra is, tehát van több féle belőle. Több faj van. Van, amiből láttunk, tehát van fekete csigolya, meg a más típus, tehát a zöld csigolya, fekete csigolya, sárgás szín. És eléggé, eléggé masszív, tehát ő maga, tehát valamikor használták még szerszámkészítésre is. Kaszanyeleket is például a fekete csigolyából, még kaszanyelet is készítettek, tehát őseink, amikor ugye nem géppel kaszáltunk... De ez nálunk mindenhol, tehát ahol patakok, meg vizek, meg folyók mentén is, például az Olt mellett is hatalmas nagy számba' van. A Tatros mellett le végig az van.*

A beszélgetés során a kérdésekre kapott válaszok végén érdemes még **néhány másodpercet** várni, mert az adott téma a legtrikább esetben szakad meg elvágólag, és nagyon gyakran érdekes dolgok bukkannak még elő ezekben a pillanatokban. Ezek a csendek kínosan is hathatnak, de tényleg érdemes kivárni néhány másodpercet, mielőtt megszólal az ember, továbblépve a következő kérdésre. Csend helyett esetleg meg lehet ismételni az utolsó néhány elhangzott szót. Ez szintén előhívhat újabb gondolatokat, történeteket. A végén érdemes a kérdésesen maradt részletek tisztázása is: *És tényleg úgy volt, hogy...* Itt érdemes lehet egy-egy szó definiálása, tisztázása, az ezekre való visszakérdezés.

Interjútipusok

Félig-strukturált interjúk

Egy új tájban vagy új téma kapcsán létező hagyományos és helyi ökológiai tudás, illetve ökológiai emlékezet kezdeti kutatása során ez az interjútypus a legalkalmasabb, amikor még keveset tudunk ahhoz, hogy egy minden részletre kiterjedő, kimerítő kérdéssort – strukturált interjúfonalat szerkesszünk. Még csak tapogatózunk a kérdésköröket illetően. Az interjú ezekben az esetekben a legfontosabb kérdések köré szerveződik, de a beszélgetések még sok spontán elemet is tartalmaznak, az interjúfonál még számos lehetőséget biztosít a beszélgetőtárs számára, hogy „elkalandozzon”, új témákat emeljen be a beszélgetésbe, vagy felhívja figyelmünket olyan elemekre, amelyekre nem kérdeztünk rá. Ezek az interjúk segítik az adott téma mind teljesebb megismerését. Törekednünk kell arra, hogy a közösség minél több tagját megszólítsuk, így újabb és újabb tudáselemeket, gyakorlati tapasztalatokat ismerjünk meg. Ezek segítenek a felmerülő problémák helyes értelmezésében és interpretálásában is.

Az interjú során egy előre elkészített interjúfonál (egy kulcsszó-lista vagy valamennyi megbeszélni kívánt témát érintő, nyitott kérdések sora) a legfontosabb szervező elv. Az újabb és újabb témák felbukkanásával az interjúfonál folyamatosan változhat. A témák sorrendje sincs előre rögzítve. Egy-egy adott téma kapcsán hosszabb beszélgetés alakulhat ki, amely újabb kérdéseket vethet fel – amelyek nem hangoznak el minden interjúban. Ez adja az interjútypus rugalmasságát.

A félig-strukturált interjúk egyik típusa a kötetlen felsorolás (free listing). Ez egy olyan kérdéstípus, amely egy, a kutató által korábban nem ismert, nem feltárt témába enged betekintést (milyen fák vannak az itteni erdőkben? milyen növényeket termesztettek a falu határában a II. világháború előtt?). Egy listázásra kéri az interjúalanyt, amely későbbiekben több szempont alapján elemezhető. Fontos az interjúalany által felsorolt halmazelemek minősége, száma és sorrendje is, ezeket külön-külön is lehet elemezni. Figyelnünk kell azonban arra, mi hangzott el a témában a free-listing kérdés előtt, mert ez befolyásolhatja a felsorolás eredményét.

Strukturált interjúk

A strukturált interjúkat kvantifikálható adatok gyűjtésének szüksége miatt alkalmazzuk. Ehhez szükség van egy interjúlapra vagy adatlapra. Az adatlapon szerepelnek kérdéseink és azok az adatok,

amelyeket feltétlenül rögzítenünk kell. A fejléc tartalmazza a beszélgetés helyszínét, időpontját, valamint beszélgetőtársunk néhány személyes adatát, így elsősorban nevét és születése évszámát, jelen vagy múltbeli foglalkozását is. Érdemes feljegyezni a település neve mellett azt is, hogy mióta él itt.

Ebben az esetben az adatlap és interjúfonál valamennyi kérdése pontosan megfogalmazott, amelyet érdemes ugyanabban a sorrendben is feltenni valamennyi beszélgetőtársnak, hogy a logikai sor és a gondolatmenet is hasonló legyen (nehogy ezek különbsége generáljon eltéréseket az egyes beszélgetések között). A módszer segítségével hatékonyan gyűjthetünk célzott adatokat, és jól össze lehet hasonlítani, statisztikailag elemezni az egyes emberek válaszait - az adatokat. Az ökológiai emlékezet kapcsán ilyen kutatásainkra példákat itt olvashatunk: Havel et al 20.16, Babai, Molnár 2013, Varga et al. 2016).

Hasznos a strukturált interjú akkor is, amikor 50-100 féle népi élőhelyet, 200-300 féle népi faji taxont kell beazonosítani, a kapcsolódó ökológiai tudást megismerni. Ha a terepi kérdésekre nincs lehetőség (pl. az illető beteg, a faj/élőhely nem látható terepen), több lehetőség adódik: 1) frissen **szedett növények, ill. élő állatok** elvitele a házhoz; 2) megfelelő **képgyűjtemény** összeállítása (fényképek vagy határozók rajzai, festményei állatokról, növényekről, élőhelyekről). Állatok esetében a fényképek és határozók rajzai a leggyakrabban és legeredményesebben használható módszer (a terepi beszélgetések során nagyon esetleges és véletlenszerű, milyen állatfajokkal találkozhatunk).

A fényképek kapcsán fontos megjegyezni, hogy nem művészi, botanikai szempontból jó képeket érdemes kiválogatni, hanem olyanokat, amelyek olyan szemszögből mutatják meg a fajokat, élőhelyeket, ahogy azt a gazdálkodók, pásztorok stb. is láthatják. Fűfélékről ugyanakkor általában nem nagyon lehet olyan képeket mutatni, amelyről felismerhetők a különböző fűtaxonok, ezeket leginkább terepen lehet kérdezni.

Az adatlap kialakítása, tesztelése

A diktafonos felvétel mellett fontos a kézi jegyzetelés is. Ha a digitális hanganyaggal bármi történne, jó, ha a legfontosabb gondolatok jegyzeteinkben is szerepelnek. Strukturált interjúk esetében pedig az interjú kutatásunk szempontjából legfontosabb adatait egy jól megszerkesztett adatlap segítségével akár a hanganyag teljes begépelése nélkül is elemezni tudjuk. Ekkor is érdemes azonban többször is visszahallgatni az interjút. Érdemes tehát egy jól átgondolt, a terepen praktikusán használható adatlapot összeállítani (használat előtt akár tesztelni, tényleg működőképes-e).

Az **adatlap** tartalmazza az interjúalany nevére, születési évére, foglalkozására, elérhetőségére vonatkozó adatokat, valamint a beszélgetés időpontját, a diktafon-felvétel sorszámát. Ezen kívül a kérdéseket, amelyeket az adott kutatás téma megkíván. A kérdések adatlapra rendezésekor, a kérdéssor összeállításakor érdemes úgy felírni a kérdéseket, amilyen sorrendben kérdezni szeretnénk.

Érdemes mindig hagyni valamennyi szabad helyet az adatlap végén, ahol az esetleg felmerülő, a témához szorosabban nem kapcsolódó adatokat jegyezhetjük fel, illetve a téma szempontjából is előkerülhetnek új, addig nem ismert adatok, amelyek feljegyzése fontos lehet.

A **pile-sortingos** vizsgálatok során képeket mutatunk a beszélgetőtársunknak, aki azt valamilyen, vagy általunk meghatározott, vagy maga által kitalált szempontok szerint csoportosítja. Ilyen esetekben nehéz a kialakított csoportok pontos jegyzetelése. Érdemes használni a diktafont, hogy a válogatás közben elhangzó megjegyzéseket rögzítsük, de mindenképpen fel kell jegyeznünk, mely képek kerültek egy csoportba. Ilyen esetekben érdemes a fotók kicsinyített mását az adatlapon elhelyezni (pl. név vagy egyéb szempont - funkcionális csoportok - szerint rendezve), így tudjuk a

leggyorsabban megtalálni az adott képet, és mellé írjuk, mely csoportba került. Így tudjuk követni az interjúalany tempóját, nem vesznek el információk.

A hallottak, látottak helyi validálása, ellenőrzése

Mind a részvételi gyűjtések, mind az interjúk és a csoportos beszélgetések során fontos a nyert adatok megbízhatóságának ismerete. Az első ember, akihez eligazítanak bennünket, a közösség nagy tudású, elismert tagja, aki rengeteg értékes információt oszt meg velünk a kutatási kérdésekkel kapcsolatban. Megeshet azonban, hogy egy másik adatközlő más válaszokat ad ugyanazon kérdések kapcsán. Csoportos beszélgetéseknél nem ritkán fordul elő, hogy nincs konszenzus a tagok között. Ez megszokott eset az ilyen jellegű kutatásokban.

Minél több embert kérdezzünk meg ugyanarról a témáról, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az tükrözi a vizsgált közösség és az egyének többségének véleményét (ez a mintaszám miatt a kutatás egyik fontos célja is). Informális beszélgetésekben is gyakran adódik lehetőség az addig megismert tudás megerősítésére vagy megcáfolására. Ha többen végezzük a kutatást ugyanabban a közösségben, érdemes és hasznos lehet a megszerzett ismeretek folyamatos megbeszélése.

Ha elég sok emberrel beszélgetünk egy adott téma kapcsán, a közösség konszenzusos tudása lassan körvonalazódik előttünk, ennek segítségével könnyebben tudjuk megítélni az elhangzottakat. Hasznos lehet, ha további, esetleg tudományos módszerekkel szerzett adatokkal is összevetjük a gyűjtötteket.

Nehéz feladat a **tévesztések** és a **tévesnek tűnő, mégis jó adatok** hatékony kiszűrése. Ez a növény- és állatnevek, élőhelynevek, tájtörténeti adatok esetében egyaránt felmerülhet. Sok türelmet igényelhet az ilyen kérdéses esetek tisztázása, olykor elég sok időbe kerülhet, mire sikerül végére járnunk egyeseknek.

Vannak ugyan kvantitatív módszerek a megbízhatóság és a konszenzusok becslésére, de ezen módszerek megbízhatósága szintén nem tűnik megfelelőnek.

Tévesztések nevek kapcsán

A növény- és állatnevek kapcsán némi zavart okozhat, hogy **egy biológiai fajnak több neve** is lehet a közösségben (akár nemcsak szinonima, hanem a különböző fejlődési stádiumok is külön nevet kaphatnak), illetve egy nevet több fajra is használhatnak a közösség különböző tagjai (időnként egy személy is). Vannak olyan fajok, amelyek jól ismertek, ennek ellenére nincs nevük, és vannak olyanok, amelyek nem ismertek, ezért nincs nevük. A fajismeretnek számos szintje lehetséges. Éppen ezért alaposan meg kell vizsgálni, hogy egy-egy fajt milyen mértékben ismer egy adott személy. Van olyan eset, hogy az illető az adott fajt magabiztosan felismeri, megnevezi, és ezt következetesen, több alkalommal megteszi. Előfordul, hogy az illető jól ismeri a szóban forgó fajt, legfontosabb jellemzőit (élőhely, virágzási idő, színe, szaga stb.) is elsorolja, de a faj nevét soha nem tudta, vagy éppen nem jut eszébe (ismeri, de nincs neve). Vannak olyan „ismerős” fajok is egy tájban, amelyek ránézésre ismerősök, de mivel soha nem figyelte meg alaposabban a kérdezett személy, keveset tud róla. És természetesen vannak olyan fajok is, amelyeket valaki egyáltalán nem ismer.

A fajismeret e bonyolultsága miatt a **tévesztések is sokrétűek** lehetnek. Előfordulhat, hogy valaki véletlenül elnézi az adott fajt. A felejtés is komoly tényező lehet, ha valaki már kevesebbet járja a falu határát, ismeretei, emlékei fokozatosan megkopnak. Megeshet az is, hogy valaki fáradt, elkalandozik egy pillanatra, és véletlenül rossz nevet mond egy fajra. Előfordulhat az is, hogy valaki nem ismer egy adott fajt, de ezt elkendőzendő, kitalál, rögtönöz egy nevet a növényre (pl. sárga virág).

Sajátos eset, ha egy közösségben már nagyjából ismerjük a növény- vagy állatfajok helyi neveit, ugyanakkor valaki a közösség többsége által más fajra használt nevet említ, egyáltalán nem biztos, hogy tévesztésről van szó. Vannak továbbá olyan helyi nevek, amelyek akár csak egyetlen családon belül vannak használatban, de ott

következetesen használják azt, és generációról generációra adják tovább. Ilyen esetben ennek az adott, akár jól körülhatárolható rokonsági csoportnak van egy sajátos névhasználati mintázata, amely következetesen eltér a többségétől (intrakulturális diverzitás). Az ilyen eseteket nehéz kiszűrni (de nem tévesztések).

A népi biológiai osztályozásban gyakori eset, hogy bizonyos fajokat valamely sajátosság alapján egy fajcsoportba (pl. a szálfüvek *imola* név alatti csoportosítása) sorolják az emberek, ez természetesen nem tévesztés.

Validálás a tudomány és a hagyományos tudás között

Hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy ha a tudomány és a helyiek véleménye, tudása eltér valamely kérdés kapcsán, akkor a tudománynak van igaza, de ez a kérdés azért ennél sokkal összetettebb, és számos ismeretelméleti és etikai kérdést is felvet.

Vannak pl. olyan jelenségek, amelynek magyarázata a népi megfigyelések eszköztárával nem lehetséges. Ilyenek lehetnek például a táj több ezer évvel ezelőtti kialakulásával kapcsolatos kérdések. Ezekre a jelenségekre a közösség általában igyekszik magyarázatot találni. Ez a magyarázat nagyon sok esetben tartalmaz bibliai elemeket (parasztbiblikus, apokrif történetek). Ilyen esetekben a tudományos és a népi jelenség-magyarázat szöges ellentétben áll egymással, nemcsak nem illendő, de nem is érdemes őket egymással validálni.

Más esetekben a helyi emberek képesek az ökológiai folyamatok, mintázatok megfigyelésére, értelmezésére, magyarázataik mégis eltérnek a tudomány magyarázataitól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyik vagy másik magyarázat nagyobb érvényességű. A világ megismerését különböző tudásrendszerek különbözőképpen segítik. Ezek egymás mellett, párhuzamosan élő rendszerek. Napjainkban, számos környezeti válság megoldása kapcsán célunk, hogy a tudásrendszerek hasznosítható elemeit egymás mellé téve (akár szintetizálva) segítsük a környezeti problémák megoldását.

A lényeg: a tudománynak nem feladata validálni más tudásrendszerek tudását. Egy tudást saját tudásrendszerében szabad csak validálni. Ezt a helyiek meg is teszik. Általános dolog a tudás helyi ellenőrzése, egyes emberek hitelességének bemérése (lásd pl. a sok pásztortrefát). Azt persze mondhatjuk, hogy egy adott kérdésben a hagyományos ökológiai tudás és a tudomány véleménye eltérő. Sőt éppen ezek a „mismatch”-ok segítik a világ jobb megismerését, új hipotézisek generálását, a helyi ember motivációjának jobb megértését, a sikeresebb együttgondolkodást, a konfliktusok megelőzését, feloldását. Számos példa mutatja a természetvédelemben (de akár a természetgyógyászatban is), hogy a tudomány később beismerte tévedését, és visszatért a hagyományos megoldásokhoz. Előfordulhat az is, hogy azért gondolunk valamit tévedésnek, mert nem értjük a helyi gondolatok képi kódolását, az üzenet valódi jelentését. A világ bonyolult, és az emberi gondolkodás is az. Olykor csak megviccel minket a beszélgetőtárs egy meglepő, 'vicces' magyarázattal.

Résztevő megfigyelés, részvételi adatgyűjtés

A hagyományos ökológiai tudás kutatásának egyik legfontosabb módszere, amely a kutatót az egyes tevékenységek megértésében, a gazdálkodás gyakorlati fogásainak, miértjeinek megértésében segíti (Babbie 2001, Newing 2010, Bodorkós et al. 2008). Az ökológiai kutatások során sok esetben használjuk az interjúzások kiegészítésére, előkészítésére, a helyszín és a folyamatok jobb megértésére.

Milyen tevékenységekbe is kapcsolódhatunk be?

Bármilyen tevékenységben való részvétel alkalmas lehet a tanulásra, de persze a tájhasználatához, gazdálkodáshoz vagy gyűjtögetéshez kapcsolódó feladatok a legalkalmasabbak az ökológiai kérdések megértése szempontjából. Így a szénacsinálásban, legeltetésben, gyümölcsszedésben (pl. málnaszás), kapálásban, gombaszedésben, favágásban, de akár a halászatban, vadászatban való részvétel is rendkívül hasznos lehet – a személyes élményeken túl a szakmai kérdések megértése szempontjából is. A kutatási téma irányt szabhat, de valójában a személyes lehetőségek (akár az időkeretek, akár a fizikai korlátok) szabják meg, kinek mire van lehetősége a résztvevő megfigyelés alkalmazásában.

Mikor menjünk?

A különböző tevékenységekbe való bekapcsolódás lehetősége leggyakrabban váratlanul, spontán adódik (nyilván a közösség felkeresése időpontjának tudatos kiválasztása előrevetíti, milyen tevékenységekbe tudunk majd bekapcsolódni). Meglátogatunk valakit, aki éppen indulóban van szénát takarni, málnát szedni stb. Vagy összefutunk valakivel az utcán, a tájban, amint épp nekifogott valaminek, s csatlakozunk hozzá.

Máskor előre megtervezzük, megbeszéljük, időpontot egyeztetünk, hogy mikor megyünk, hova, és hogy mit vigyünk, hogy egy fontos tevékenységet mindenképpen megtapasztalhassunk egy olyan személlyel, aki jól el is tudja magyarázni a munka közben felmerülő kérdéseket. Pásztorokhoz, gazdálkodókhoz – ha ott tudunk maradni éjszakára - érdemes kora délután vagy este érkezni. Így nem kell három órakor kelni, elég négykor, ötkor...

Zavarunk-e?

Nyilván gyakran előfordul, hogy nem vagyunk elég ügyesek, jártasak, tapasztaltak abban a munkában, amibe éppen bekapcsolódunk. Ez ne szegje kedvünk! Sok segítséget fogunk kapni, a legtöbben szívesen tanítanak minket. Persze, vegyük észre, ha „útban” vagyunk (például ne az eső közeledtével próbáljuk meg eltanulni a takarás fortélyait, hagyjuk, hadd siessenek), és igyekezzünk csökkenteni e terhet. Pásztorhoz csatlakozva a legelőn mindenképpen zavarunk valamennyit (idegent érez a jószág, a pásztor nem tud annyira figyelni, a jószág közé menni), de a pásztorra figyelve meg fogjuk találni a kompromisszumot.

Mit vigyünk magunkkal?

Falvaktól távol lakókhoz vihetünk friss kenyeret, friss zöldséget, gyümölcsöt, kávé, de akár meg is kérdezhetjük, mire van szükségük. Ha tudjuk, hogy gyerekek is lesznek kint, vihetünk édességet, gyümölcsöt. Esőkabát, napsapka, innivaló mindig legyen velünk.

Mennyit kérdezősködjünk?

A helyzet adja, hogy a munka során a megfigyelés vagy a kérdések dominálnak. Ez jelentős részben „vendéglátónk” személyiségétől, másrészt a munka jellegétől is függ (pl. 30 kilós zsákok cipelése közben nincs sok kedve az embernek kérdésekre válaszolni). Sok olyan gazdálkodó ember van, aki szívesen beszél, amikor vele vagyunk - sokszor nagyon is figyelve arra, hogy olyanokról beszéljen, amiről tudja, hogy érdekel minket. Azaz tanít. És olykor visszakérdez, hogy nekünk mi a véleményünk (lásd ennek kapcsán alább). Attól, hogy valaki introvertált, könnyen előfordulhat, hogy egész nap szívesen beszélget velünk.

Az önreflexió fontossága

Az egész napos kaszálás, gombászás, mint személyes élmény megélése közben mi magunk is részesévé válunk a pillanatnak, könnyen megfeledkezünk arról, hogy mi most éppen kutatunk. Pedig az a dolgunk. Különösen nehéz dolog egyszerre úgy jelen lenni, hogy meg is éljük a pillanatot, de közben kívülről is lássuk magunkat, értelmezzük a szituációt, egyszerre legyünk jelen, mint résztvevő és mint külső megfigyelő. Ne csodálkozzunk, ha estére nagyon elfáradunk. Ha több kutató egyszerre van jelen, ez jó lehetőséget teremthet arra, hogy esténként vagy másnap átbeszéljék a tapasztalatokat.

Mi az adat?

Kérdezhetjük, mi az adat egy ilyen kutatás során. A megélt pillanat, a tapasztalás. Például egyetlen kaszasuhintással 4-5 védett növényfaj 10-20 egyedének lekaszálása. És közben tudjuk, hogy „ez így jó!” Valamikor az illető egy-egy mondata. Máskor egy adott döntése (mikor merre indította legelni a nyáját). Vagy egy konkrét kérdésünkre adott válasza (egy mondat, egy történet).

Előfordul az is, hogy napokkal, hetekkel később, akár egy másik tájban, más munkavégzés közben „esik le”, hogy mit is éltünk át egy-egy részvételi terepnap során. Olyan is megesik, hogy egy kívülálló kérdése, egy konferencián feltett szakmai kérdés szintetizálja bennünk azt a választ, amire addig még soha sem gondoltunk. Máskor pedig a szakirodalom olvasásakor értünk meg valamit a velünk megtörtént helyzetekből. Ezek mind adatok, mind a megértést szolgálják.

Hányszor kapcsolódjunk be egy adott tevékenységbe?

Erre a kérdésre nyilván nincs válasz. Minél többször, annál jobb, persze ha van rá időnk. Ha gyakrabban szánunk időt ezekre a tevékenységekre, nagyobb esélyünk lesz rá, hogy ritka jelenségekkel is találkozassunk, amelyek szintén nagyon fontosak lehetnek a teljes rendszer megértése szempontjából. Ott kell lenni, amikor éppen megtörténnek. És lehet, hogy az egész gazdálkodás ezen ritka jelenségek elkerülésére, kivédésére, „túlélésére” koncentrál. Mert sok veszhet el akkor.

Érdemes lehet ugyanazt a tevékenységet (ha nem az év egy adott szakaszához kötött) különböző évszakokban, több emberrel, a táj más-más részein is megfigyelni, kipróbálni. Összetettebb megértést tehet lehetővé.

Van, aki nem mond el mindent az első alkalommal – „ki kell érdemelnünk”. Tizedszerre menve viszont már boldogan elmeséli, megmutatja.

Diktafon, fényképezés, filmezés

Résztvevő megfigyelés esetében nehezebb a diktafon használata, mint szobai interjúknál. Többnyire a terepi jegyzetelés válik be. Fényképezésre viszont számtalan alkalom kínálkozik. A filmezés nehezebb, több technikai felkészültséget igényel.

Azt is megtehetjük, hogy a terepen hallottakat, tanultakat szobában, csendes, nyugodt körülmények között újra megkérdézzük, azaz interjúzzuk a tapasztaltakat, így könnyebb diktafonra rögzíteni egyes gondolatokat.

Közös tudásalkotás

Az adatközlőkkel közösen eltöltött sok-sok idő során az együtt-gondolkodás egyre tudatosabbá válhat, így megindulhat egy tudatos közös tudásalkotás is. A helyiek elkezdnek minket tudatosan tanítani valamire, kérdeznek tőlünk, miközben mi is beletesszük tudásunkat a beszélgetésekbe, azaz már nem pusztán interjúzunk. Ezzel a kutatás egy új szintre emelkedik, olyan lehetőségek nyílnak meg, ami pusztán interjúzással nem érhető el.

A közös tudásalkotás elemi feltétele egymás tudásának elismerése, nyitottság a másik világmegértése irányában, egymás világnézetének tiszteletben tartása és minél jobb megértése. Mint a bevezető elején már vázoltuk, a közös tudásalkotás alapja, hogy a hagyományos gazdálkodást folytató ember és az ökológus kutató mást lát, mást ért a világból, és ezen eltérő tudások, megértések együtt olyan felismerésekhez is vezethetnek, amelyre önmagában egyik fél sem képes. További részleteket lásd pl. Newing 2010, Tengő et al. 2014.

A **közös tudásalkotás** során ideális esetben a közösség tagjaival együtt, beszélgetések, viták, terepbejárások során fogalmazódnak meg a kutatás átfogó és részletesebb céljai, válogatódnak ki a kutatás adatgyűjtő és adatfeldolgozó módszerei, és maguk a publikációk is közös munka eredményei (lásd részletesen pl. Tengő et al. 2014). Az ilyen kutatás még ritka hazánkban, de a lehetőségek már megérték rá, élnünk kell velük. Az ilyen kutatás időigényesebb lehet, hétköznapijai nehezebbek lehetnek, sok lehet benne az iteráció, előkerülhetnek konfliktusok, de amiért megéri: valósabb kép alakul ki a világról, így a kutatás eredményei relevánsabbak lesznek a való világ problémái kapcsán, hiszen tartalmazzák a probléma elszenvetőinek és a külső szemlélőknek is a véleményét, megértését.

A közös tudásalkotás, közös cikkírás módszereit jelenleg fejlesztjük. Hamarosan e témakörben is bővebb tapasztalatokat tudunk majd megosztani.

Irodalomjegyzék és javasolt olvasmányok

- Babai D, Molnar Zs. (2013): Multidimensionality and scale in a landscape ethnoecological partitioning of a mountainous landscape (Gyimes, Eastern Carpathians, Romania). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 9: p. 11. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-9-11>
- Babai Dániel, Molnár Ábel, Molnár Zsolt (2014) : "[Ahogy gondolozza, úgy veszi hasznát](#)" - Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben
- Babbie E. (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
- Berkes, F. (2012). *Sacred ecology*. Routledge.
- Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2000). Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Adaptations*, 10(October), 1251–1262. [http://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1251:ROTEKA\]2.0.CO;2](http://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1251:ROTEKA]2.0.CO;2)
- Biró, M., Molnár, Zs., Öllerer, K., Lengyel, A., Ulicsni, V., Szabados, K., Kiš, A., Perić, R., Demeter, L., Babai, D. (2020): Conservation and herding co-benefit from traditional extensive wetland grazing. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 300: 106983.
- Bodorkós Barbara, Balázs Bálint, Bela Györgyi és Pataki György 2008. Community-based sustainability planning and rural development in the South-Borsod region, Hungary. *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 26, No. 2., pp. 7–18. <http://scholarworks.dlib.indiana.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/420/495>
- Bodorkós Barbara, Pataki György és Mérő, Ágnes 2008. Participatory action research for conserving crop genetic resources: Beans as gendered crops in the Őrség-Vendvidék region, Hungary. *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 26, No. 2, pp. 19–29. <http://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/421/496>

- Havel A, Molnár Á, Ujházy N, Molnár Zs, Biró M (2016): Zsiókások és nádasok legeltetése és egyéb használatai a Duna-völgyi szikes tavak területén a helyi emberek visszaemlékezései alapján. Természetvédelmi Közlemények 22: pp. 84–95. http://www.mbt-biologia.hu/gen/pro/mod/let/let_fajl_megnyitas.php?i_fajl_azo=1339, online függelék: http://www.mbt-biologia.hu/gen/pro/mod/let/let_fajl_megnyitas.php?i_fajl_azo=1340
- Héra Gábor - Ligeti György 2010: Módszertan – Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába. Budapest, Osiris Kiadó, 371 p.
- Kelemen E., Bela Gy., Pataki Gy. (2010a): Módszertani útmutató a természet adta javak és szolgáltatások nem pénzbeli értékeléséhez. ESSRG Füzetek 2. szám
- Kelemen E., Bela Gy., Pataki Gy. (2010b): Ökoszisztéma szolgáltatások: szakértői és állampolgári értelmezések. ESSRG Füzetek 1. szám
- Kelemen Eszter (2013): Ökoszisztéma szolgáltatások közösségi részvételen alapuló, ökológiai közgazdaságtani értékelése. Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő.
- Kelemen Eszter, Málóvics György és Margóczy Katalin (2009). Ökoszisztéma szolgáltatások felmérése során feltárt konfliktusok az Alpári-öblötben. Természetvédelmi Közlemények, 15, pp. 119-133.
- Kovács Éva (szerk.) (2007): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. PTK BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék és Néprajzi Múzeum. REGIO Könyvek. pp.438.old http://www.mtaki.hu/docs/all_in_one/kozossegtanulmany_modszertani_jegyzet_tartalomjegyzek.pdf
- Mason, Jennifer 2005: A kvalitatív kutatás, Budapest, József Kiadó.
- Mihók Barbara, Erős-Honti Zsolt, Gálhidy László, Bela Györgyi, Illyés Eszter, Tinya Flóra (2006). A Borsodi-ártér természeti állapota a helyben élők és az ökológusok szemével – interdiszciplináris kutatás a hagyományos ökológiai tudásról. Természetvédelmi közlemények, 12, pp. 79-103.
- Molnár Zsolt, Gellény Krisztina, Margóczy Katalin, Biró Marianna (2015): Landscape ethnoecological knowledge base and management of ecosystem services in a Székely-Hungarian pre-capitalistic village system (Transylvania, Romania). Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 11: p. 3. 40 p. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-11-3>
- Molnár Zs., Kelemen A., Kun R., Máté J., Sáfián, L., Biró, M. Máté A., Vadász Cs. (2020): Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grasslands. Journal of Applied Ecology 57: 1677–1687.
- Netting, R. M. (1981). Balancing on an Alp: ecological change and continuity in a Swiss mountain community. CUP Archive.
- Newing, H. (2010). Conducting research in conservation: Social science methods and practice. Routledge.
- Seidman, I. (2002): Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer. Kutatás-módszertani Kiskönyvtár. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. pp.217.
- Solt Ottilia (1998): Interjúzni muszáj. In: Solt Ottilia: Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások, I. kötet, Budapest, Beszélő, 29-45.
- Tengö, M., Brondizio, E. S., Elmqvist, T., Malmer, P., & Spierenburg, M. (2014). Connecting diverse knowledge systems for enhanced ecosystem governance: the multiple evidence base approach. Ambio, 43(5), 579-591.
- Ujházy N., Molnár Zs., Bede-Fazekas Á., Szabó M., Biró M (2020): Do farmers and conservationists perceive landscape changes differently? Ecology and Society, 25(3):12.
- Ulicsni, V., Babai, D., Juhász, E., Molnár, Zs., Biró, M.: Local knowledge of the Eurasian beaver (Castor fiber) and perception of its impact on ecosystem services. PLoS ONE 15(5): e0233506.
- Ulicsni, V., Babai, D., Vadász, Cs., Vadász-Besnyői, V., Báldi, A., Molnár, Zs. (2019): Bridging conservation science and traditional knowledge of wild animals: the need for expert guidance and inclusion of local knowledge holders. Ambio 48: 769-778.

Varga A, Molnár Zs, Biró M, Demeter L, Gellény K, Miókovics E, Molnár Á, Molnár K, Ujházy N, Ulicsni V, Babai D (2016): Changing year-round habitat use of extensively grazing cattle, sheep and pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014: Consequences for conservation and policy. *Agriculture Ecosystems & Environment*. 234:142–153. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2016.05.018>

Hasznos weboldalak

International Society of Ethnobiology (ISE) - Code of Ethics : <http://www.ethnobiology.net/what-we-do/core-programs/ise-ethics-program/code-of-ethics/>

Etikai kódex magyar nyelven: International Society of Ethnobiology (ISE) - Code of Ethics magyar nyelvű tükörfordítása: <http://www.ethnobiology.net/wp-content/uploads/COEHungarian.pdf>

MTA ÖK ÖBI, Vácrátót, Hagyományos ökológiai tudás kutatócsoport honlapja és publikációi: <http://www.okologia.mta.hu/node/5024>

Biocultural Diversity Learning Network: <http://www.globaldiversityfund.net/methods/>

Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine : <https://ethnobiomed.biomedcentral.com/>

Fókuszcsoportos módszer használata kutatásokban: <https://www.essrg.hu/hu/openness-hu/>

Kovács szám a hagyományos ökológiai tudásról: <http://kovasz.uni-corvinus.hu/2016/2016-1-4.php>

Juhász Ágota filmje a gyimesi kaszálókról, az ott élő emberek hagyományos ökológiai tudásáról <https://www.youtube.com/watch?v=kQ0XwlxoFRU>